

UDK 811.163.4'373.2:929

Džogović A.

Pregledni rad

Novica VUJOVIĆ (Nikšić)

Fakultet za crnogorski jezik i književnost – Cetinje

novica.vujovic@fcjk.me

ALIJA DŽOGOVIĆ ONOMASTIČAR

Rad ima za cilj da predstavi najznačajnije onomastičke radove Alije Džogovića i da ukaže na njegov doprinos crnogorskoj onomastici.

Ključne riječi: *Alija Džogović, onomastika, crnogorski jezik*

Montenegristika čuva uspomenu na Aliju Džogovića, crnogorskoga naučnika koji je višedecenijskim radom ostavio vrijedne onomastičke i dijalektološke priloge.

U osnovnim biografskim podacima nalazimo i ovo. Alija Džogović je rođen 1929. godine u Lahoru (Bijelo Polje). Diplomirao je 1955. na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Radio je kao novinar, pisao eseje, bavio se dijalektologijom i onomastikom (više od pet stotina bibliografskih jedinica). Njegov dar za bilježenje i analizu onomastičkog materijala došao je do izražaja tokom saradnje sa Srpskom akademijom nauka i umetnosti kada je prikupljao nazive s prostora Kosova i Metohije. Zapažen je Džogovićev rad na publikovanju i tumačenju usmenih književnih tvorevina, a i sam je pisao umjetničke tekstove i objavio nekoliko knjiga poezije. Bio je član Bošnjačke akademije nauka i umjetnosti.

Danas, dakako, s velikom sigurnošću treba reći da je Alija Džogović dao značajan doprinos razvoju crnogorske i jugoslovenske onomastike. Spomenućemo nekoliko studija i priloga, no prije svih vrijedi pohvaliti njegovu saradnju s časopisom *Almanah*. U *Almanahu* izlaze i ovi Džogovićevi radovi: „Porijeklo i značenje nekih toponima“,¹ „Toponomastika turskog porijekla i njena prilagođenost u sistemima južnoslovenskih jezika“,² „Šta nije a šta jeste u toponomastici“³ i dr.

U prilogu „Toponomastika turskog porijekla i njena prilagođenost u sistemima južnoslovenskih jezika“ Alija Džogović objašnjava karakter i motive imenovanja u periodu kad su Turci držali ove prostore. Dolaskom na ove prostore Osmanlije zatiču toponomastičku leksiku iz starobalkanskoga nasljeđa (tj. grčko-vizantijsku, ilirsku s elementima tračke i keltske i romansku) i jezički sloj slovenskoga porijekla. Osmansko društvo bilo je tolerantno, odnosno bez nacionalističkih zastranjivanja kakvih je bilo u istoriji prije turskih osvajanja i poslije njih, a takođe, zaključuje dalje Džogović, poštovana je kultura, tradicija i jezik pokorenih naroda. „Turci nijesu mijenjali stare (naslijeđene) nazive mjesta, kao što su to poslije njih činili drugi balkanski narodi. Starim toponomastičkim likovima oni su, po zakonitostima svoga jezika, dodavali samo relevantne morfološke strukture (finalna pozicija, kompozitni oblici, prefiksi i afiksi, atributivne lekseme) i fonetski ih modificirali prema duhu svoga jezika.“⁴ Baveći se rečenom temom autor je priložio i znatan broj toponima, među kojima su i primjeri vrijedni crnogorskim onomastičarima.

Konstatovano je da oni koji imenuju – ne griješe. Ne griješe zbog toga što je „motivacija bila posljedica iskustva i sadržaja života, analoške metaforične slikovnosti, pa je iz jezika ulazila u pripovijednu usmenu kreaciju i folklor kao predanje, skaska, a često i kao bajkovita pripovijest. (...) U njihovom jezičkom sistemu ta imena imala su odgovarajuću funkciju i strukturu, u njima ništa nije bilo proizvoljno i neadekvatno prirodnom sadržaju nekog reljefa.“⁵

U radu „Šta nije a šta jeste u toponomastici“ objašnjeni su i neki crnogorski toponimi. Toponim *Rožaje* pripada grupi primjera s bazom *rog-* za koju autor veli da je ilirskoga porijekla te da su zasvjedočene širom Balkana. „Na mnogim

¹ Alija Džogović, „Porijeklo i značenje nekih toponima“, *Almanah*, br. 27–28, Podgorica, 2004.

² Alija Džogović, Toponomastika turskog porijekla i njena prilagođenost u sistemima južnoslovenskih jezika“, *Almanah*, br. 33–34, Podgorica, 2006, str. 127–145.

³ Alija Džogović, „Šta nije a šta jeste u toponomastici“, *Almanah*, br. 53–54, Podgorica, 2012, str. 13–47.

⁴ Alija Džogović, Toponomastika turskog porijekla i njena prilagođenost u sistemima južnoslovenskih jezika“, *Almanah*, br. 33–34, Podgorica, 2006, str. 145.

⁵ Alija Džogović, „Šta nije a šta jeste u toponomastici“, *Almanah*, br. 53–54, Podgorica, 2012, str. 13.

terenima prokletijskog planinskog sistema, prilikom onomastičkih istraživanja, evidentirali smo veliki broj lokaliteta čiji je naziv *Roge*. To su alpske ledine i proplanci, kao oni oko Ibra, pa se sa sigurnošću može reći da je u osnovi toponimske strukture *Rožaje* apelativ *roge*. “⁶ Naziv *Berane* „izvodi se iz morfema **bi** + **vrahos**, čije je značenje voda i kamen, izvor u kamenu“.⁷ Toponim je grčkog porijekla, vremenom je slaviziran i prilagođavan govoru stanovnika.

Takođe, objašnjavajući postanak naziva *Crčevo* (selo kod Novog Pazara), autor daje korisne podatke o strukturi *čevo* u čijem je semantičkom polju „prisustvo kamena, krševitih strana i litica“⁸ i koju smješta u inventar predslovenskoga leksičkog fonda. Pomenuti zaključak možemo uzeti kao utemeljen s obzirom na to da istoimena plemenske oblast (Čevo), odnosno selo nadomak Cetinja, naziv najvjerovatnije vezuje za taj elemenat. Potvrđena je ne samo u ovom slučaju, već u znatnom broju toponimskih struktura širom Balkanskog poluostrva.⁹ Analizira Džogović oronim *Lovćen* i veli da je naziv ilirskoga porijekla te da ga je pravilno vezati za brojna jezera na tom području, odnosno istraživače podseća da u albanskome jeziku **liqen** // **liqeni** znači jezero.¹⁰ Ilirsko-grčki supstrat Džogović ne isključuje kada se bavi porijeklom toponima *Neguše*//*Njeguše*. „Po motivisanosti i etimološkoj logici nazivu mjesta *Neguše*//*Njeguše* prethodio je naziv rječice ili sličnog toka vode. (...) U leksičkoj strukturi ovih horonima i hidronima prepoznatljiv je apelativ *guša*, sa značenjem *grlo*, *tijesnac* kroz koji protiče voda.“¹¹ Hidronim i ojkonim *Bistrica* može se izvesti iz keltske, odnosno ilirske strukture. Potiče, dakle, iz predslovenske jezičke epohe, a „izglosa ovoga hidronima potvrđena je u prostoru između između Alpa, Tatra, Rodopa i Mediterana na kojima su boravili Kelti, Iliri, Goti...“.¹²

Autor je pokušao doprinijeti rasvjetljavanju zatamnjenoga porijekla toponima *Crhalj* (Bihor). Alija Džogović upućuje na crvenkastu boju terena i, uz to, odbacuje mogućnost izvođenja naziva od posesiva „srpski“¹³. Za *Laholo*, selo kod Bijelog Polja, dato je objašnjenje koje toponim ne vezuje

⁶ Alija Džogović, n. d., str. 17.

⁷ Alija Džogović, n. d., str. 43.

⁸ Alija Džogović, n. d., str. 15. Dodajmo ovde da isti zaključak Džogović nudi kada ispituje formant **-č** // **-oč**, isto tako **-ič** // **-eč** – „upućuje na prisustvo kamena na ovom terenu“ i navodi primjere: *Bi-oč-a*, *G-oč*, *Gori-oč*, *Por-oč-e* itd. Rečeno možemo i mi potvrditi na primjeru toponimije čevskih sela.

⁹ Videti: Alija Džogović, n. d.

¹⁰ Videti: Alija Džogović, n. d., str. 22.

¹¹ Alija Džogović, „Porijeklo i značenje nekih toponima“, *Almanah*, br. 27–28, Podgorica, 2004, str. 76.

¹² Alija Džogović, n. d., str. 23.

¹³ Isto, str. 15.

za „slovenski eho: **hol-hol**“¹⁴, već da u strukturi naziva *Laholo* stoji etnik Vlah. Oronim *Bjelasica* takođe se naslanja na jezičke tragove iz perioda prije Slovena, tj. „dobijeno je od **bi-lisa** (**lisa** – *neprohodna šuma, šuma straha i nepoznatosti*, sa vododerinama i potocima). Sekvenca **bi-** upućuje na prisustvo vode na planinskim predjelima. Vrlo je frekventna u struktura hidronima i oronima na Balkanu.“¹⁵ U toponimu *Kovran* prepoznaje se sekvenca *kov-* koja „upućuje na karakteristike reljefa (bregovi krševitog sastava)“.¹⁶

Dragocjen je i Džogovićev zaključak koji se tiče toponima *Paši vrh* i *Koži brijeg* (kod Džogovića Paš i vrh, Kož i brijeg), odnosno fonema *š* i *ž* u kojima su zasvjedočeni – „Ove toponimske strukture vrlo su stabilne u govoru lokalnog stanovništva“.¹⁷ Dodajmo ovđe i to da su strukture o kojima govori Alija Džogović stabilne u svim govorima crnogorskoga jezika.

Više puta je Alija Džogović objavljivao u *Onomatološkim prilogima*, renomiranom onomastičkom časopisu Srpske akademije nauka i umetnosti. Ne smetnimo s uma da su iza toga časopisa uvijek stajali istaknuti srpski lingvisti, te saradnju s *Onomatološkim prilogima* takođe vrijedi istaći kao značajan dio Džogovićeve naučne biografije. U tom časopisu našao se rad „Toponimija jugoslovenskog dela Prokletija“¹⁸. Svojevrni nastavak proučavanja toponimije Prokletija čini prilog „Onomastika severoistočnih ogranaka Prokletija“¹⁹. Džogović je obuhvatio veliku planinsku oblast, a kao istraživač usmjeren je na toponime u dijelu đe nije bilo stalnih naselja („južni tereni ove oblasti“), dok je na ostalom prostoru bilježio i antroponime. U sakupljenom materijalu autor prepoznaje starije leksičke slojeve, međutim, kako sam uočava, zasvjedočeni su i „mlađi leksički slojevi“. Džogović konstatuje da su „forme slovenskog porekla (su), pored ostalog, dominantne“, kao i da je osnovna karakteristika „albansko-slovenska simbioza“ u ispitivanim primjerima. Dodajmo i to da je znatan broj informatora Džogoviću saopštio predanje o porijeklu prema kojem njihova porodica vodi porijeklo iz Crne Gore.

U radu „Onomastika Dečana i okolnih sela“²⁰ predstavljena je građa s prostora Dečana, Crnobrega, Ločana, Drenovca, Prilepa i Rastavice, kao i ono-

¹⁴ Isto, str. 16.

¹⁵ Isto, str. 26.

¹⁶ Isto, str. 35.

¹⁷ Isto, str. 28.

¹⁸ Alija Džogović, „Toponimija jugoslovenskog dela Prokletija“, *Onomatološki prilozi*, knjiga IV, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1983.

¹⁹ Alija Džogović, „Onomastika severoistočnih ogranaka Prokletija“, *Onomatološki prilozi*, knjiga VII, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1986.

²⁰ Alija Džogović, „Onomastika Dečana i okolnih sela“, *Onomatološki prilozi*, knjiga VI, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1985.

mastički materijal Pobrđa i Vokše u kojima 1977. godine, kad je Džogović obavljaio ispitivanje, nije bilo „stanovništva čiji je maternji jezik srpskohrvatski“.

Alija Džogović je proučavao onomastičku građu planinske oblasti južno od Prizrena („Onomastika Gore“²¹). Kako se navodi u radu, u periodu kad je ispitivan taj dio današnje Republike Kosovo stanovnici su se „nacionalno deklarirali kao Muslimani“, dok su Srbi i Crnogorci (prema popisu iz 1981. godine) činili manju grupu radnika i službenika „i to uglavnom u gradskom naselju Dragaš“. Zabilježena su brojna predanja o doseljavanju, narodna objašnjenja nekih naziva, a sva građa predstavljena je po naseljenim mjestima, ukupno osamnaest.

Crnogorskim naučnicima je, vrijedi i to upamtiti, najdragocjenija Džogovićeva monografija *Onomastika plavsko-gusinjske dijalekatske oblasti*.²² Autor se s velikom motivacijom usmjerio na ševeroistočni dio Crne Gore, konkretno na predio ispod Prokletija – gradove Plav i Gusinje s okolinom. Njegov rad na prikupljanju i obradi toponima i antroponima toga dijela naše države trajao je dvanaest godina, od 1988. do 2000. godine. Istraživana je oblast „alpskog tipa“ s visokim vrhovima Prokletija, Plavskim jezerom i brojnim rijekama i potocima (Komorača, Đurička rijeka, Ljuča sa Vrujom, Grnčar i dr.).

Jasno je da su taj prostor i život ljudi koji ga nastanjuju višestruko odredili masivi Prokletija. O tome Alija Džogović govori iscrpno, pominjući nekoliko naziva koje su narodi i plemena kroz istoriju, tj. od antičkih vremena, koristili da imenuju Prokletije. Zabilježeni su ovi nazivi: *Monti Almoa*, zatim *Monti Beriseldi* i samo *Beriseldi*, dok u XIX vijeku živi naziv *Južne Alpe // Albanske Alpe*. Džogović navodi da kod Vuka Karadžića postoji naziv *Proklete planine // Prokletije* „(kako ih naziva stanovništvo slovenskog porijekla)“.²³ Za Karadžićev oblik *Srebrenica* konstatuje se da je „bila Vuku pogrešna informacija jer planine sa ovim imenom nema nigdje na Prokletijama, već se jedna planina zapadno od Rožaja naziva *Bisernica*“.²⁴ Albanci za Prokletije imaju naziv *Bjeshka e Nemna*, što možemo prevesti kao *proklete planine*.

Kao što rekosmo, prostor oko Plavskoga jezera i Prokletija od najranijih vremena je naseljen, te je utemeljen Džogovićev zaključak da „današnji fond toponima posjeduje bogate supstratne resurse“.²⁵ Džogović poseže

²¹ Alija Džogović, „Onomastika Gore“, *Onomatološki prilozi*, knjiga XII, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1996.

²² Alija Džogović, *Onomastika plavsko-gusinjske dijalekatske oblasti*, Almanah, Podgorica, 2009.

²³ Isto, str. 8.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto, str. 9.

za legendama, predanjima a nekad i prikupljenim laičkim tumačenjima te tako ulazi u etimološku sliku naziva svjestan činjenice da neki naši pokušaji, uprkos uloženom naporu, ipak ostaju samo interesantne „etimološke pretpostavke“. Postoji mišljenje da je naziv *Plav* nastao prema imperatoru Flavijusu (Plavijus). Nauka, međutim, ovđe nije pokazala saglasnost, ali svakako ne treba smetnuti s uma da na tom području postoje ostaci popločanih puteva, mostova i utvrđenja iz antičkoga perioda. Tumači navode antroponim Plava, plavu vodu jezera, kao i poplave kao motivacionu podlogu s koje je pošlo imenovanje u ovom primjeru.

Za izvođenje naziva *Gusinje* Džogović veli da je te prostore naseljavalo ilirsko pleme *Piruste/i* i s njim u vezi je naziv „**Geusis** (ime mjesta u uvali), pa je, vokalskom supstitucijom kasnije formiran lik **Gusinje** (na alb. je **Gusis**; ilirska vokalska sekvenca **eu** supstituisala se u vokal **u**; po modelu Beusis = Buzet, Teuton = Tutin i sl.).²⁶

Hidronim *Lim* Alija Džogović povezuje sa strukturom „Ljuma (alb. riječka)²⁷ koja potiče iz starobalkanskoga fonda.

Uz građu sakupljenu na terenu ponuđeni su podaci s popisa stanovništva iz 1981. godine, te na osnovu toga imamo predstavu o zastupljenosti Muslimana, Albanaca, Crnogoraca, Srba, Hrvata i dr. na tom području.

Alija Džogović je na osnovu sabranih i analiziranih onomastičkih materijala ponudio i nekoliko zaključaka o govoru toga dijela Crne Gore. Pomenuta monografija je „od posebnoga značaja za crnogorsku dijalektologiju i osobito onomastiku“.²⁸ S obzirom na to da taj dio Crne Gore nije detaljnije dijalektološki ispitivan, „vrlo je značajno što je on ovoj građi (i toponomastičkoj i antroponimskoj) pristupio prije svega kao dijalektolog. Mislim prije svega na bilježenje većine glasovnih pojava vezanih za plavsko-gusinjski kraj, a koje se lijepo očituju u objavljenoj građi. (...) Objavljivanjem građe poput one koju je sakupio i publikovao Alija Džogović stvoriće se uslovi za opis zajedničkih jezičkih karakteristika pripadnika islamske populacije u Crnoj Gori. Budući da takve osobine, kao uostalom i brojne druge osobine narodnih govora, sve više nestaju usljed ubrzane urbanizacije, rad Alije Džogovića na njihovu sakupljanju dobija još veću vrijednost.“²⁹ Istaknute su specifičnosti govorne zone i objašnjen njen odnos sa susjednom „gornjovasojevičkom govornom zonom“. „Te se razlike i specifičnosti najprije odnose na fonološki i fonetski sistem, leksički sistem, kao i na sintaksičke strukture. Ipak, međusobnih utjecaja ima

²⁶ Isto, str. 9–10.

²⁷ Isto, str. 10.

²⁸ Adnan Čirgić, „Alija Džogović, ‘Onomastika plavsko-gusinjske dijalekatske oblasti’“, *Almanah*, br. 48–49, Podgorica, 2010, str. 325.

²⁹ Adnan Čirgić, n. d., str. 326.

u sistemu govornih kontakata, gdje se u kontekstu sociolingvistike ovi odnosi manifestuju i žive u simbiozi i toleranciji.³⁰

Autor je pošao od činjenice da su toponimi grada „primarnija u odnosu na antroponimiju“³¹ te, s obzirom na to, prikupljeni onomastički fond Plava i Gusinja podijeljen je tako da se u prvom tomu našla toponimija, a za drugu knjigu Džogović veli da je „u rukopisu“ i u njoj će se naći prezimena, lična imena, hipokoristici i nadimci.

Ime Alije Džogovića spominje se bezmalo u svim većim onomastičkim projektima u bivšoj Jugoslaviji. Bio je neumorni tragalac za izvornim oblicima koji čuvaju slojeve istorije, kulture i svakodnevnoga života nataložene u toponomastičkoj građi. U taj posao ulazio je smjelo, odlučno i argumentovano. Takođe, mnogo je hvaljen veliki trud i talenat Alije Džogovića uložen u afirmaciju, objavljivanje i tumačenje kulturnih sadržaja iz bošnjačke kulture i tradicije.

Na kraju, vrijedi uzeti kao primjer Džogovićevu istrajnost i pošten odnos prema građi koju proučava. On je lako prepoznavao vannaučnu motivaciju, stoga i veli: „i u onomastici, kao i historiji, uvijek je bilo falsifikata, najčešće namjernih i zlonamjernih. U novije vrijeme falsifikati su postali strategija pojedinih učenih ljudi, nekih institucija, nekih političkih subjekata i režimskih projekata. Ta euforija proisticala je iz mašte nacionalista i njihovih namjera da izbrišu sa mape starih kultura sve što su stvarali oni prije njih.“³² Tako je ovaj naučnik, između ostalog, veoma precizno locirao neke od problema s kojima se suočavala montenegrstica.

Budući da je najmlađa grana slavistike te da se i dalje srijeće s brojnim teškoćama različite prirode, montenegrstica s posebnom pažnjom mora brinuti o svima čije naučne rezultate baštini. Uza sve to, naša je potreba i objavljivanje knjiga i priloga, koji su zbog toga što se bave rasvjetljavanjem nekih pitanja jezičkoga i književnoga identiteta Crnogoraca tokom proteklih decenija zanemarivani ili zabranjivani. Neka i ovaj trenutak šecanja i zahvalnosti plodnome naučniku Aliji Džogoviću bude prilika da još jednom ukažemo na neophodnost upoznavanja novih generacija s bio-bibliografijama najznačajnijih istraživača crnogorskoga jezika i književnosti.

³⁰ Alija Džogović, *Onomastika plavsko-gusinjske dijalekatske oblasti*, Almanah, Podgorica, 2009, str. 10.

³¹ Isto, str. 12.

³² Alija Džogović, „Šta nije a šta jeste u toponomastici“, *Almanah*, br. 53–54, Podgorica, 2012, str. 13.

Literatura

- Čirgić, Adnan: „Alija Džogović, *Onomastika plavsko-gusinjske dijalekatske oblasti*“ (prikaz knjige), *Almanah*, br. 48–49, Podgorica, 2010.
- Džogović, Alija: „Šta nije a šta jeste u toponomastici“, *Almanah*, br. 53–54, Podgorica, 2012, str. 13–47.
- Džogović, Alija: „Porijeklo i značenje nekih toponima“, *Almanah*, br. 27–28, Podgorica, 2004.
- Džogović, Alija: „Toponomastika turskog porijekla i njena prilagođenost u sistemima južnoslovenskih jezika“, *Almanah*, br. 33–34, Podgorica, 2006, str. 127–145.
- Džogović, Alija: *Onomastika plavsko-gusinjske dijalekatske oblasti*, *Almanah*, Podgorica, 2009.
- Džogović, Alija: „Toponimija jugoslovenskog dela Prokletija“, *Onomatološki prilozi*, knjiga IV, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1983.
- Džogović, Alija: „Onomastika Dečana i okolnih sela“, *Onomatološki prilozi*, knjiga VI, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1985.
- Džogović, Alija: „Onomastika severoistočnih ogranaka Prokletija“, *Onomatološki prilozi*, knjiga VII, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1986.
- Džogović, Alija: „Onomastika Gore“, *Onomatološki prilozi*, knjiga XII, Srpska akademija nauka i umetnosti, Beograd, 1996.

Novica VUJOVIĆ

ALIJA DŽOGOVIĆ AS AN ONOMASTICIST

The paper aims to present the most significant onomastic works of Alija Džogović, as well as to point to his contribution to the Montenegrin onomastics.

Key words: *Alija Džogović, onomastics, Montenegrin language*